

1878 рр. стала праця «Обзор русско-турецкой войны 1877–1878 гг. на Балканском полуострове», що побачила світ 1900 р. у Санкт-Петербурзі [10].

Така, на перший погляд, повільна робота комісії (праця вийшла через 22 роки по завершенні війни) заслуговує на те, щоб з'ясувати об'єктивні причини цього. Річ у тім, що майже всі попередні війни були описані через багато років по їх закінченню, а більшість із них складені не за першоджерелами, а вже з готових матеріалів, як це було, наприклад, із описами Прусько-данської або Франко-пруської війн [10]. Тому М. Домонтович у передмові до монографії спеціально зауважив умови та обстановку, за яких відбувалася робота Військово-історичної комісії «нашого Головного Штабу»: «Як і всі тимчасові установи, ця Комісія не користувалася самостійністю і не могла відразу розпочати доручену їй роботу, не лише тому, що вона у нас була новою, а головним чином через те, що для її роботи не було необхідних матеріалів. Матеріали зберігалися у місцевих архівах; досить проблематично і протягом тривалого часу передавалися до Комісії. Їх якість була такою, що членам комісії доводилося впорядковувати справи. У процесі цієї роботи значний масив інформації було втрачено. Окремі документи розшукувалися протягом десятків років і часто-густо знаходилися випадково» [10].

Цю доволі копійку архівну роботу Комісії вдалося завершити умовно лише в 1890 р., і то не повністю, зважаючи на те, що деяким військовим частинам було дозволено залишити у себе справи до закінчення їх полкових історій. Тим не менше, незважаючи на затримки, а також на плинність працівників і відсутність зручного приміщення для їх спільної роботи, складання систематичного опису подій війни на Балканському півострові не зупинялося. Вже на 1896 р. він мав настільки завершений вигляд, що навіть надійшов дозвіл друкувати його за затвердженим планом. Однак виконати його не судилося, у зв'язку із тим, що 1898 р. надійшло нове розпорядження, за яким Комісія мала змінити систему видання своїх праць і значно розширити їх зміст.

Між іншим, їй доручалося, не обмежуючись витягами із документів і розміщення їх, як це передбачалося, в особливих додатках до тексту опису кожного розділу, опублікувати їх якомога більше в окремих випусках «Збірника матеріалів». Потім, складений текст опису військових дій, доповнити деталями, що стосуються продовольчої частини військ, їх військових відмінностей, особистої звитяги. «В цей час працівники Комісії, кількість яких збільшено вдвічі, займаються виконанням вказаних їй додаткових робіт, які, ймовірно, найближчим часом будуть завершені та видані для загального користування, – акцентував Михайло Олексійович. – Початок зроблено. Так, у минулому і цьому році надруковано вже 20 видань “Збірника матеріалів”» [10].

Крім того, в 1898 р., за особливим розпорядженням, надруковано «Короткий огляд відносин Росії до Туреччини за останні два століття», «Нарис політичних подій в кінці війни 1877 і 1878 рр.» і цей «Огляд» військових дій у Європейській Туреччині. Однак голові Комісії вдалося зробити все належне, аби в її працях досягти можливої повноти і, незважаючи на близькість описуваних подій, зберегти «максимальну правдивість», як на те неодноразово вказував один із поважних учасників війни – імператор Олександр III. Такими були основні причини повільної роботи Комісії, які жодним чином не могли сприяти швидкому завершенню роботи.

Наприкінці М. Домонтович висловив побажання, щоб при Головному Штабі в майбутньому був організований постійний Історичний відділ як для обробки загальних матеріалів минулих війн в цілому, так і для російських походів на Туреччину зокрема [10]. Відомо, що матеріали про ці походи не були зібрані свого часу і це стало однією з найголовніших перешкод на шляху їх наукового дослідження у російській військовій літературі.

Отже, головування М. Домонтовича у Військово-історичній комісії з опису російсько-турецької війни 1877–1878 рр. виявило науковий та організаційний хист військового. Незважаючи на об'єктивні причини, котрі перешкоджали оперативній підготовці «Обзору русско-турецкой войны 1877–1878 гг. на Балканском полуострове», голова Комісії робив усе від нього залежне для якомога швидшого завершення проекту. Враховуючи досвід опису й аналізу попередніх воєн, вважаємо, що військово-історична комісія з опису російсько-турецької війни 1877–1878 рр., за головування генерала М. Домонтовича, реалізувала потужний, а головне – надзвичайно історично цінний пласт роботи.

1. Описание русско-турецкой войны 1877–78 гг. на Балканском полуострове: в 9 т. – СПб., 1901–1912.
2. Богданович Л.А. Двадцатипятилетие великой освободительной войны. 1877–1902. – М., 1902.
3. Преображенский И.В. За братьев славян. По поводу 25-летия священной войны 1877–1878 гг. – СПб., 1903.
4. Описание русско-турецкой войны 1877–1878 гг. на Балканском полуострове. – Т. 1: Обстановка перед войной. – СПб., 1901.
5. Дружинин К.И. Русско-турецкая война 1877–1878 гг. // История русской армии. – М.; СПб., 2004.
6. Беляев Н.И. Русско-турецкая война 1877–1878 гг. – М., 1956.
7. Домонтович Михаил Алексеевич. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org>.
8. Глиноецкий Н.П. Исторический очерк Николаевской академии генерального штаба. – СПб., 1882.
9. Золотарев В. Русско-турецкая война 1877–1878 гг. в отечественной историографии [Электронный ресурс.] – Режим доступа: <http://netess.ru/3knigi>.
10. Домонтович М.А. Обзор русско-турецкой войны 1877–1878 гг. на Балканском полуострове. – СПб., 1900.

Shvets V.V. Mykhaylo Domontovych – Chairmen of the Military-historical commission of the Russian-Turkish War the 1877th–1878th. Based on the materials of the work by M. Domontovych «The overview of the Russian-Turkish War in the 1877th–1878th on Balkan Peninsula» we made the observation analysis of the Military-historical commission that described the Russo-Turkish War work.

Key words: M. Domontovych, scientific work, Russo-Turkish War of 1877–1878., Military-historical commission.

Л. І. Синявська

ВАЖКА ПРОМИСЛОВІСТЬ СХОДУ УКРАЇНИ ЗА УМОВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У ПУБЛІКАЦІЯХ СУЧАСНИКІВ

У статті подано історіографічний аналіз праць, присвячених важкій промисловості Сходу України, які було опубліковано в роки Першої світової війни.

Ключові слова: Схід України, важка промисловість, Перша світова війна, історіографічний аналіз.

Перша світова війна виявилася більш тривалою, аніж прогнозувалося до її початку, продемонструвавши надзвичайну важливість виробничих потужностей і забезпечення безперебійної роботи промислових підприємств. За сучасних умов знову цінним є досвід мобілізації промисловості в ході ведення бойових дій.

Важливим видається вивчення заходів, спрямованих на узгодження роботи промислових підприємств різного профілю і форми власності, аналізом ефективності урядових заходів, спрямованих на забезпечення безперебійної роботи промисловості в умовах війни. У Російській імперії поступово визрівало розуміння необхідності збільшення впливу держави на економічні процеси, але уявлення про його межі породжувало запеклі суперечки стосовно визначення обсягів і сфер державного регулювання.

Цей факт позначився й на висвітленні дослідниками в роки війни та після її завершення економічних явищ і процесів, що відбувалися на підприємствах важкої промисловості Сходу України. Однак, крім світової тенденції до поглиблення аналізу державного регулювання економічних процесів, надзвичайної ваги набирало визначення доцільного обсягу іноземних інвестицій до російської економіки та впливу залучення іноземних капіталів на забезпечення обороноздатності країни. Звіди актуалізувалася увага до аналізу діяльності монополістичних об'єднань і підприємств, де частину статутного капіталу складали іноземні інвестиції [1]. Так, у роботах Б. Авілова [2], Д. Боголепова [3], А. Венедиктова [4], К. Воблого [5], А. Куканова, В. Левшина [6] зроблено спробу аналізу фінансової політики уряду та її впливу на розвиток промисловості. На основі здійснення мікроекономічного аналізу, висловлено ряд думок, стосовно причин підвищення цін у роки війни та впливу цього процесу на виконання підприємствами укладених раніше контрактів. Визначаючи необхідність забезпечення державного контролю над цінами, вказувалося й на необхідності врахування інтересів промисловців та частково робітництва, внаслідок різкого зростання цін на товари та послуги. Такий підхід часто хибував на протилежність суджень одного й того ж автора стосовно певних економічних проблем. Насамперед це стосувалося визначення балансу між інтересами промисловців і самодержавства.

У межах визначення залежності Росії від іноземного капіталу і впливу цього фактору на організацію забезпечення армії, висвітлювалися заходи, які були пов'язані з ліквідацією «німецького засилля» в економіці. Водночас, як правило, висловлювалися діаметрально протилежні погляди: частина дослідників вказувала на те, що не виважена політика уряду зумовила не лише занепад господарств німецьких колоністів, а й вкрай негативно вплинула на роботу промисловості [7]. Деякі науковці наполягали на тому, що втілення в життя антинімецьких законів сприяло розвитку промисловості в Росії й забезпечило згуртованість населення в боротьбі з ворогом [8].

У роки війни розглядалося й питання забезпечення промисловості працівниками, за умов здійснення масштабних мобілізацій. Полеміка мала місце стосовно доцільності забезпечення броні від призову для найбільш кваліфікованих працівників та обсягів залучення до виконання робіт жінок та неповнолітніх. У межах аналізу рентабельності підприємств визначалися обсяги заробітної плати для різних категорій працівників і характер стосунків промисловців із урядовими структурами [9].

Науковці приділяли багато уваги аналізу законодавчих актів, що були прийняті в умовах воєнного часу. В основному, висвітлювалися результати посилення процесу етатизації й обмеження економічних відносин із європейськими країнами, внаслідок зменшення обсягів транспортних перевезень. Руйнування економічних зв'язків та зміна структури виробництва в умовах війни розглядалася дослідниками, переважно, як

тимчасове явище. При цьому оцінювалися перспективи певних видів капіталовкладень після завершення бойових дій і фінансова стійкість найбільш значних акціонерних товариств. Аналізувалася ефективність втілення в життя законодавчих актів, що було покликано регулювати економічні відносини у сфері виготовлення засобів виробництва [10].

Особливого значення мали висловлювання промисловців і підприємців, які оцінювали й трактували певні події та явища історії тих часів. Вагомими є дані щодо оцінок стану розвитку економіки загалом, її окремих галузей, забезпечення цивільного населення та військових підрозділів предметами першої необхідності. Формували уявлення про стан справ у промисловості років війни й великий масив фотографій [11]. В перші роки після завершення Першої світової війни виходили публікації, які оцінювали важку промисловість і стан речей у галузях, причини невдач на шляху організації виробництва в умовах мілітаризації економіки. Висвітлювалися заходи, які були пов'язані з відновленням промислових потужностей на Сході України та внесок найбільш видатних осіб, які доклали великих зусиль для організації промислового виробництва [12].

Отже, тематика важкої промисловості Сходу України була присутня у працях сучасників Першої світової війни, а наявна історіографічна база цього періоду дає можливість стверджувати про актуальність питання, що виникали в ході війни, й які піднімалися в їх публікаціях. Загалом, попри наявність обсягу літератури, автори якої висвітлювали економічні явища та процеси під час Першої світової війни, зміни у важкій індустрії Сходу України трактувалися насамперед у контексті процесів і загальних тенденцій Російської імперії, не виокремлюючи особливостей функціонування промисловості на українських теренах.

1. Загорский С.О. Синдикаты и тресты (Учение о капиталистических монополиях). – СПб., 1914; Зив В.С. Иностранные капиталы в русских акционерных предприятиях. – Пг., 1915. – Вып. 1: Германские капиталы; Зив В.С. Иностранные капиталы в русской горно-заводской промышленности. – Пг., 1917.
2. Авиллов Б. Настоящее и будущее народного хозяйства России. Влияние войны, возможные последствия ее для народного хозяйства и проблема будущего. – Пг., 1916; Авиллов Б. Экономические перспективы // Под старым знаменем. – Саратов, 1916.
3. Боголепов Д. Война и финансы. – М., 1917.
4. Венедиктов А.В. Война, рост цен и старые контракты. – Пг., 1917.
5. Воблый К.Г. К вопросу о причинах современной дороговизны. – К., 1915.
6. Куканов А.И., Левшин В.Л. Законы 4 октября и 16 декабря 1914 года о повышении окладов гербового сбора. С приложением согласованного с разъяснениями Министерства финансов и новыми законами перечня бумаг, актов и документов, облагаемых актовым гербовым сбором низшего оклада. – М., 1915.
7. Линдeman К.Э. Законы 2 февраля 1915 г. (об ограничении немецкого землевладения в России). Их влияние на экономическое состояние Южной России. Критический разбор. – М., 1915.
8. Ликвидация немецких предприятий // Промышленность и торговля. – 1915. – 15 января.
9. Вопрос о недостатках рабочих рук в промышленности // Промышленность и торговля. – 1914. – 1 марта; Вопросы программы и тактики торгово-промышленного класса России // Горно-заводское дело. – 1917. – № 11–12; Гершегорн А. Количество и состав рабочих на каменноугольных предприятиях Донецкого бассейна // Горнотруд. – 1918. – 15 сентября; Итоги XLII Съезда горнопромышленников юга России // Горно-заводское дело. – 1917. – № 38–39; Задачи текущего мо-

- мента и положение промышленности // *Промышленность и торговля*. – 1917. – № 20–21; Мигулин П.П. *Вопрос о финансовых преобразованиях* // *Новый экономист*. – 1916. – 13 февраля; *Организационная задача торгово-промышленного класса России в настоящий момент* // *Горно-заводское дело*. – 1917. – № 32–33; *Отчет председателя XI Съезда горнопромышленников юга России, горного инженера, тайного советника С. Н. Сучкова*. – Х., 1916; *Рабчинский И. В. Уголь* // *Известия горного отдела*. – 1918. – № 2–3; *Съезды и торгово-промышленные организации* // *Промышленность и торговля*. – 1917. – № 20–21; *Труды экономического совещания. 3–4 января 1916 года*. – М., 1916.
10. *Авербах О.И. Законодательные акты, вызванные войной 1914 года с Германией, Австро-Венгрией и Турцией. Законы, Манифесты, Рескрипты, Указы Правительствующему Сенату, Распоряжения и Постановления Министров и др.* – Вильна, 1915; и др.; *Иванов Н.И. Закон о государственном подоходном налоге со всеми относящимися до закона приложениями, подробным алфавитным предметным указателем*. – О., 1916; *Законы о новых налогах, о гражданской и уголовной ответственности торговцев и промышленников и другие законы 1914–1916 гг. с необходимыми разъяснениями, алфавитным указателем, инструкциями и образцами прошений*. – Пг., 1917; *Сорин Н. В. Закон о подоходном налоге: текст закона с комментарием*. – Пг., 1916.
11. *Летопись Великой войны: 1914 г.* – М., 2013; *Летопись Великой войны: 1915 г.: в 2 ч.* – М., 2013; *Летопись Великой войны: 1916 г.: в 2 ч.* – М., 2013; *Летопись Великой войны: 1917 г.* – М., 2013. – [Репринтное издание].
12. *Диманштейн Я. Воскресение из мертвых* // *Горно-заводское дело*. – 1919. – № 1–2; *Новая Россия* // *Горно-заводское дело*. – 1919. – № 1–2; *Памяти Николая Федоровича фон-Дитмара* // *Горно-заводское дело*. – 1919. – № 1–2.

Syniavska L.I. Heavy industry in east of Ukraine in the First World War, publications of contemporaries. The article contains the historiographical analysis of the works about heavy industry in the east Ukraine, which was published during the First World War.
Key words: East Ukraine, heavy industry, First World War, historiographical analysis.

Л. М. Жванко

ДОКУМЕНТИ 1919 р. ЩОДО ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ БІЖЕНЦІВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ

Запропонована стаття вводить до наукового обігу документи, які стали законодавчою основою соціальної політики у царині опіки біженців Першої світової війни в радянській Україні.
Ключові слова: Перша світова війна, біженці, Україна.

Комп'єнське перемир'я 11 листопада 1918 р. поставило крапку в ході Першої світової війни, але спричинена нею проблема біженців продовжувала існувати. Більше того вона вимагала до себе уваги вже нових державних утворень, що виникли на руїнах Російської імперії. Падіння Української Держави П. Скоропадського у грудні 1918 р. поставила під сумнів можливість подальшої реалізації політики соціального захисту біженців та їх планомірного повернення додому [1, 336–430]. Директорія УНР виявилася неспроможною сконсолідувати політичні сили українського суспільства і покінчити з анархією, породженою відсутністю адміністрації на місцях. Це призвело до поступової втрати контролю над країною, яка дедалі більше занурювалася у вир революційного хаосу. Наступ білої армії, висадка на Півдні України військових формувань Антанти – все це ставило на порядок денний єдине трагічне питання – можливість існування України як

державного організму. Крім того, її становище ще більше ускладнилося, коли відкрито агресію проти неї розгорнула більшовицька Росія [2, 8]. У 1919–1920 рр. вона розпочала процес поглинання України та формування за своїм зразком системи органів влади, серед іншого й у сфері соціального захисту біженців.

Окреслена у назві статті тема до цього часу перебуває поза увагою вітчизняних науковців [3, 115–133; 4, 81–97]. Відтак, першим кроком є пошук і донесення до широкого загалу історичних джерел як основи подальшого ґрунтовного дослідження проблеми. Таким чином, метою запропонованої роботи є введення до наукового обігу історичних документів, що репрезентують політику радянської України у справі створення 1919 р. системи центральних і місцевих органів соціального захисту біженців і військовополонених. Декрет та накази були опубліковані у першому числі часопису «Социальное обеспечение» за 1919 р., який був друкованим органом Наркомату соціального забезпечення радянської України. Насамкінець зауважимо, що документи подано мовою оригіналу зі збереженням тогочасних мовних, граматичних і стилістичних особливостей. У скорочених словах для розуміння контексту зроблено авторські вставки.

ДЕКРЕТ

о Главной Украинской Комиссии о пленных и беженцах (17 февраля 1919 г.)

1. Для объединения, направления и непосредственного руководства всею деятельностью по обслуживанию пленных и беженцев в пределах Советской Украины по соглашению о Всероссийской Центральной Коллегии о пленных и беженцах учреждается Главная Украинская Комиссия по делам пленных и беженцев.

2. Главная Украинская Комиссия по делам пленных и беженцев состоит в непосредственном подчинении Центральной Коллегии является органом Правительства Р.С.Ф.С.Р. с присвоением ей в пределах всей Советской Украины прав и преимуществ Правительственного учреждения, в частности права продовольственных закупок, под контролем продовольственных органов Советской Украины, а также права делать непосредственно доклады Совету Народных Комиссаров Украины. Вместе с тем Главная Украинская Комиссия о пленных и беженцах, как и ее органы на местах, находятся под общим контролем Комиссариата Внутренних Дел.

3. В ведение Главной Украинской Комиссии переходят Комиссия о пленных при бывш. [ем] Главном Штабе, Департамент о беженцах бывш. [его] Министерства Внутренних Дел и все другие местные и центральные организации, ведающие делами военнопленных.

4. Главной Украинской Комиссии о пленных и беженцах поручается учреждение и финансирование системы местных органов по делам пленных и беженцев и эвакуация пленных и беженцев, следующих через Украину транзитным путем. В порядке организации местных органов по делам пленных и беженцев на территории Украинской Советской Республики, Главной Украинской Комиссии о пленных и беженцах предоставляется вся полнота власти в соответствии с общими указаниями и распоряжениями Всероссийской Центральной Коллегии о пленных и беженцах.

5. Решение Главной Украинской Комиссии по делам пленных и беженцев обязательно для всех ведомств Украинской Советской Республики.

6. В видах полного учета всех средств, расходовемых на дела пленных и беженцев, все кредиты означенного направления, отпускаемые Правительственными учреждениями и организациями, обслуживающих плен-